

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 314.743

Смутчак З.В.,
кандидат економічних наук, доцент,
Кіровоградська льотна академія
Національного авіаційного університету

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ

Смутчак З.В. Трудова міграція та її вплив на демографічний потенціал України. На основі аналізу наукової економічної літератури виявлено причини та особливості дестабілізації міграційних процесів в Україні. Охарактеризована трудова міграція, яку можна трактувати як фактор, що перешкоджає демографічному розвитку країни. Проведено аналіз міждержавної міграції в роки незалежності України. З'ясовано демографічні наслідки трудової міграції для країн виїзду трудових мігрантів.

Ключові слова: міграції, міждержавні міграції, вимушені внутрішні переселення, демографічний розвиток, демографічний потенціал, державна міграційна політика.

Смутчак З.В. Трудовая миграция и ее влияние на демографический потенциал Украины. На основе анализа научной экономической литературы выявлены причины и особенности дестабилизации миграционных процессов в Украине. Охарактеризована трудовая миграция, которую можно трактовать как фактор, препятствующий демографическому развитию страны. Проведен анализ межгосударственной миграции в годы независимости Украины. Выявлены демографические последствия трудовой миграции для стран выезда трудовых мигрантов

Ключевые слова: миграции, межгосударственные миграции, вынужденные внутренние переселения, демографическое развитие, демографический потенциал, государственная миграционная политика.

Smutchak Z.V. Labour migration and its impact on the demographic potential of Ukraine. Based on the analysis of scientific economic literature, the causes and peculiarities of the destabilization of migration processes in Ukraine are revealed. Labour migration is characterized, which can be interpreted as a factor hampering the demographic development of the country. An analysis of interstate migration during the years of state independence of Ukraine was carried out. The demographic consequences of labour migration for the countries of departure of labour migrants are identified

Key words: migration, interstate migration, forced internal migrations, demographic development, demographic potential, state migration policy.

Постановка проблеми. Міграційні процеси в Україні по-різному справляють вплив на її демографічний розвиток, участь у міжнародному поділі праці, виході на європейський та світові ринки, соціальну та національну безпеку. Ця обставина набуває особливої актуальності, оскільки Україна у червні 2014 р. підписала Угоду про асоціацію з ЄС. Слід зазначити, що основне стратегічне завдання полягає у збереженні державного суверенітету, територіальної цілісності України й інтеграції в європейський економічний і міграційний простір,

забезпеченні наближених до світових стандартів якості та тривалості життя, реалізації прав і свобод громадян. Аналіз та облік сучасних міграційних тенденцій у нашій державі в контексті участі України в європейському та світовому міграційному просторі розглядається як один із важливих факторів формування власної національної політики. Ця проблема і безпосередньо, і опосередковано знаходиться в площині національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі української еміграції, причинам її виник-

нення, наслідкам та можливостям стабілізації присвячено чимало праць вітчизняних учених, серед яких особливу увагу привертають дослідження А. Круглашова, М. Романюка, Е. Лібанової, Т. Лупула, О. Малиновської, В. Макара, І. Маркова, О. Сича, В. Трощинського та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження впливу міграційних процесів, зокрема трудової міграції, на демографічний потенціал України.

Виклад основного матеріалу. Особливо гостро стоїть проблема виникнення в регіонах України значної кількості вимушених переселенців у зв'язку з анексією Російською Федерацією Криму, зовнішньої військової агресії Росії на Донбасі та військовими конфліктами, які тривають у Донецькій і Луганській областях. Слід особливо відзначити, що із цієї причини актуальним для України завданням, яке необхідно вирішити, є стрімке зростання внутрішньої (переселенської) міграції, а також еміграції [1].

Починаючи з 2014 р. численні внутрішні переселення в Україні, спричинені анексією Криму та воєнними діями на Донбасі, носять вимушений характер. За інформацією Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО), станом на 20 липня 2016 р. з непідконтрольних уряду територій до інших регіонів України переміщено 1 млн. 29 тис. 571 особа, у тому числі з Донецької і Луганської областей – 1 млн. 7 тис. 112 осіб та Автономної Республіки Крим і

міста Севастополь – 22 тис. 459 осіб, серед яких – 170 тис. 581 дитина та 495 тис. 93 особи з інвалідністю та похилого віку [2] (рис. 1).

Водночас, за даними Міністерства соціальної політики України, яке здійснює реєстрацію ВПО, що є передумовою отримання соціальної підтримки, кількість вимушених мігрантів більша і з початку проведення АТО зі сходу України тимчасово переміщено в інші регіони України 1 млн. 98 тис. 505 осіб, з яких 184 тис. 505 дітей та 507 тис. 946 осіб з інвалідністю та похилого віку, у тому числі з Донецької і Луганської областей – 1 млн. 75 тис. 667 осіб та Автономної Республіки Крим і м. Севастополя – 22 тис. 838 осіб [3].

Найбільше з них розміщено у Луганській (275 тис. осіб), Харківській (191 тис. осіб), Донецькій (120 тис. осіб), Дніпропетровській (81 тис. осіб), Запорізькій (69 тис. осіб), Київській (51 тис. осіб) областях та у м. Києві (39 тис. осіб). Найменша кількість розселених у Тернопільській (2,5 тис. осіб), Чернівецькій (3 тис. осіб), Рівненській (3 тис. осіб), Закарпатській (4 тис. осіб), Івано-Франківській (4 тис. осіб) та Волинській (5 тис. осіб) областях.

Переселенці вимушені залишати свої міста і ставати частинами інших населених пунктів. Станом на 1 червня 2017 р. чисельність населення Дніпра становить 1 млн. 2 тис. 636 осіб [5].

У січні-травні 2017 р. Дніпропетровська область стала лідером серед регіонів України в міграційному прирості населення – 23 тис. 489 осіб. На другому місті Київська область – 12,6 тис.

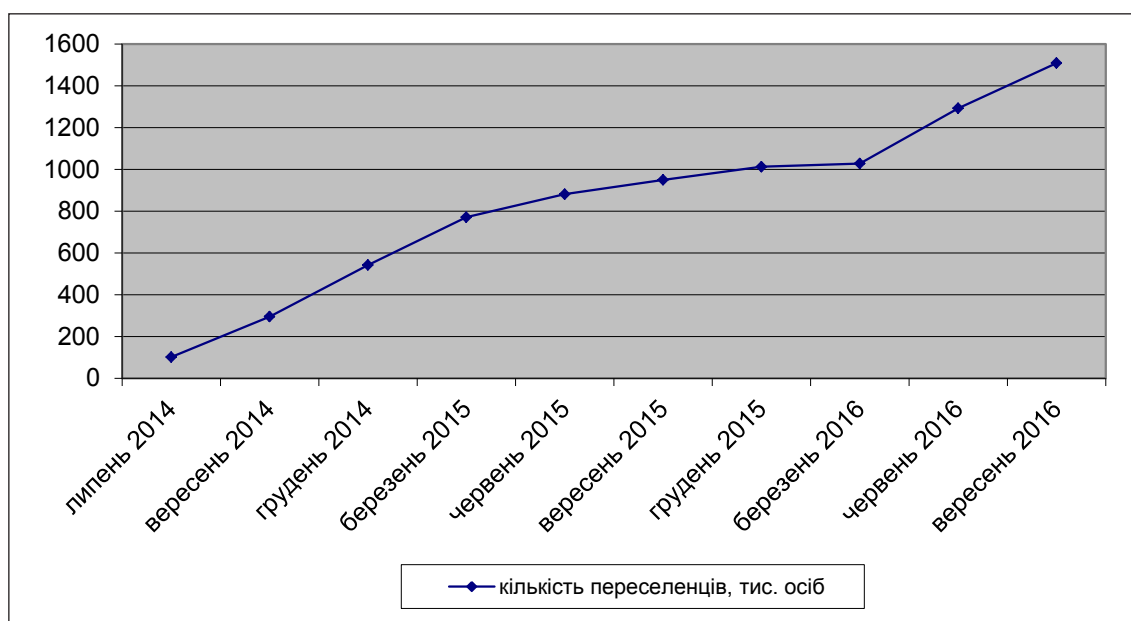

Рис. 1. Оперативна інформація про переселення з Криму та непідконтрольних уряду України територій Донбасу до інших регіонів, тис. осіб, 2014–2016 рр.

Джерело: складено за [4]

осіб, на третьому – Харківська – 7,9 тис. осіб. Лідерами з міграційного скорочення залишаються Донецька (16 тис. 734 особи) та Луганська (14 тис. 786 осіб) області. На третьому з великим відривом – Вінницька (1,7 тис. осіб). Дніпро – четверте за чисельністю місто України. Після Києва та Харкова третім за чисельністю населення містом є Одеса. П'ятим тривалий час був Донецьк. На початок 2014 р. в ньому мешкало 953 тис. осіб. Через бойові дії частина населення залишила місто. За різними оцінками, у ньому залишилось менше 700 тис. осіб [6].

Ці дані є наближеними до реальних, оскільки неможливим є точний підрахунок за умов військових дій та проведення антитерористичної операції. Основними причинами, що стимулювали високу інтенсивність міграційного руху населення в Україні, стали анексія Криму, військові дії на Донбасі, тероризм і посягання на територіальну цілісність та суверенітет країни.

Виходячи зі свого географічного положення та особливостей соціально-економічного розвитку, а також розвитку ринку праці і рівня заробітної плати в країні, Україна є активним учасником міжнародних економічних процесів і однією з найбільших країн – донорів робочої сили в Європі. В умовах соціально-економічної кризи роль трудових міграцій як джерела зниження напруги на місцевих ринках праці істотно зростає.

Стрімка активізація міжнародної мобільності населення України відбувається в умовах глобалі-

зації та наростання інтенсивності світових міграцій і висуває актуальну проблему – регулювання міграційних процесів, надання їм організованого, безпечного і неконфліктного характеру.

Щодо загальних показників міграції, то, за даними офіційної статистики, за часи незалежності в результаті міждержавної міграції Україна втратила більше ніж 500 тис. осіб. У перші роки розпаду Радянського Союзу відбувається активний міграційний обмін між його колишніми республіками. На початку цього періоду, в 1991–1992 рр., в Україні спостерігався найбільший за всю її післявоєнну історію міграційний приріст, тоді як подальші роки (аж до середини 2000-х) характеризувалися масштабною еміграцією (рис. 2).

Концепція державної міграційної політики України спрямована на забезпечення ефективного державного управління міграційними процесами, створення умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня національної безпеки шляхом запобігання виникненню неконтрольованих міграційних процесів та ліквідації їх наслідків, узгодження національного законодавства у сфері міграції з міжнародними стандартами, посилення соціального та правового захисту громадян України, які перебувають або працюють за кордоном, дотримання принципів захисту інтересів України, а також те, що становить загрозу національній безпеці країни: нелегальна міграція; загострення демографічної

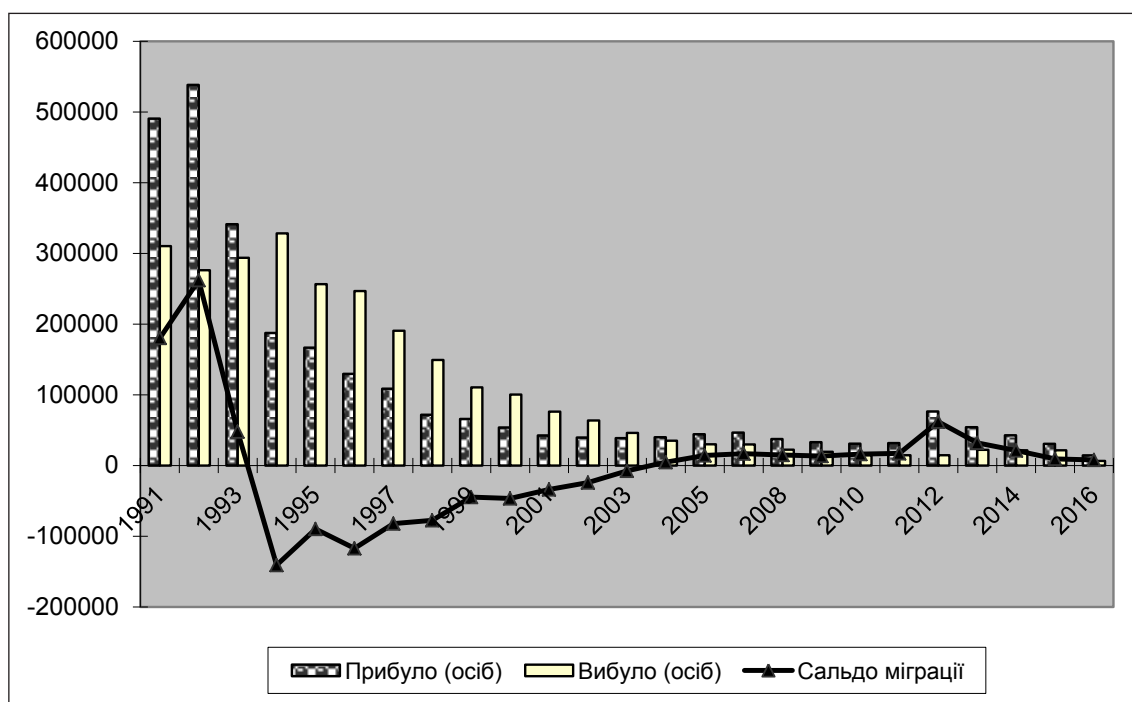

Рис. 2. Міграційний рух населення України (1991–2016 рр.)

Джерело: складено за [6]

кризи; від'їзд за межі України вчених, фахівців, кваліфікованої робочої сили [7].

Ухвалення важливих законів і нововведень державної міграційної політики дає підстави стверджувати, що основний спонукальний мотив таких дій був зумовлений зовнішнім фактором. Зокрема, реформування міграційної сфери помітно активізувалося після того, як на саміті Україна – ЄС в листопаді 2010 р. Україні було надано План дій щодо лібералізації візового режиму [8].

За роки незалежності, в період реформування економіки і трансформації всієї соціально-економічної системи, а також у зв'язку з демократизацією суспільного життя, економічною кризою і падінням життєвого рівня переважної більшості населення країни характер, обсяги, склад і спрямованість внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків зазнали істотних змін і набули нового значення [1].

Ці зміни полягають у тому, що скоротилися до мінімуму обсяги щоденних потоків трудової митникової міграції, практично припинився масовий відтік сільських жителів у міста, а натомість має місце часткова переорієнтація міграційних потоків населення з міських поселень у сільську місцевість. У десятки разів зросли обсяги сезонної трудової міграції та зовнішніх трудових поїздок за кордон.

Складними і дуже часто взаємопов'язаними є проблеми зовнішніх міграцій населення України

у цілому та її регіонів зокрема. За роки незалежності можна виділити три основні періоди міждержавних міграційних переміщень населення: 1991–1993, 1994–2004 та 2005–2014 рр.

Напередодні, у роки розпаду СРСР (1989–1991 рр.), а також в перші роки незалежності України (1991–1993 рр.) в Україну з Росії, Казахстану, Узбекистану та інших країн СНД прибуло 2,4 млн. осіб. Серед прибулих були як люди, що приїхали через зміни місця роботи, так і представники й нащадки депортованих народів, а також особи, які були репресованими, розкуркуленими і політичними в'язнями.

Глибокі та постійні зміни в суспільстві на території колишнього Радянського Союзу супроводжувалися розширенням процесів переміщення населення через міжнародні кордони часто вимушено, у результаті насильства і погроз. Ці міграційні переміщення охопили понад 9 млн. осіб і за обсягами в Європі були найбільшими міграційними процесами з часів Другої світової війни. Водночас понад 2 млн. вимушених переселенців із Донбасу в 2014–2015 рр. є найбільшим міграційним переселенням в Європі на початку XXI ст.

Розглядаючи демографічні наслідки трудової міграції та її вплив на демографічну безпеку, слід відзначити, що вони є як позитивними, так і негативними (рис. 3). Для України, яка потерпає від економічної кризи, недостатнього соціального захисту та несформованого громадянського сус-

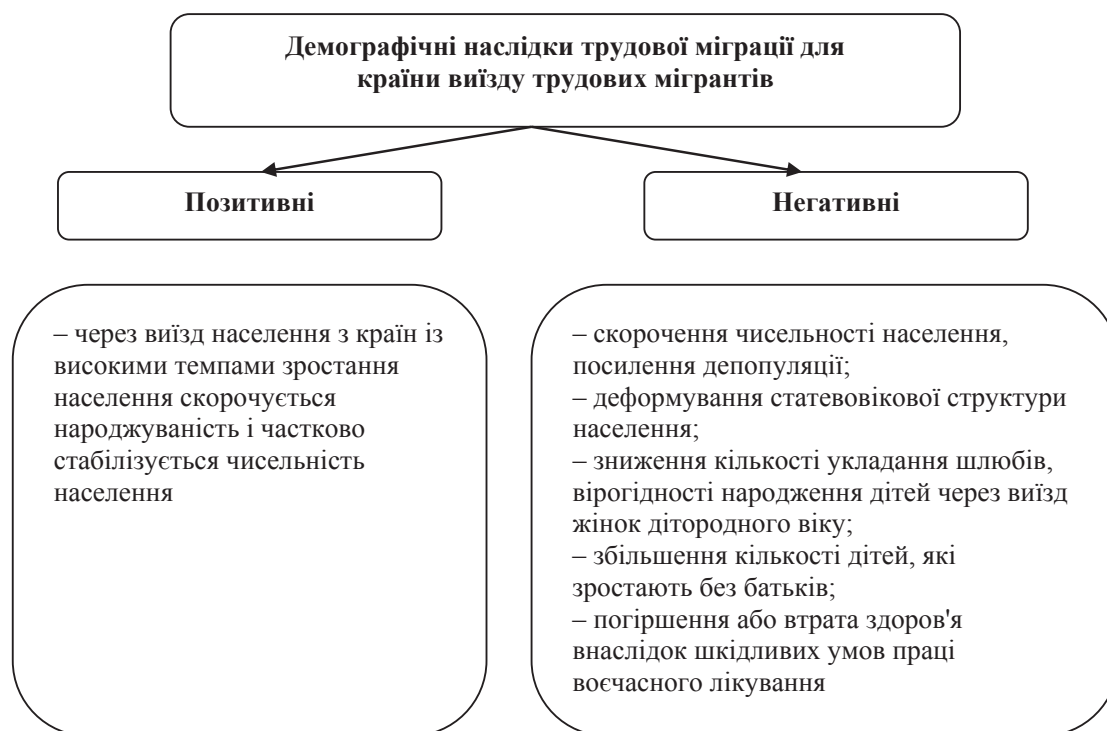

Рис. 3. Демографічні наслідки трудової міграції для країни виїзду трудових мігрантів
Джерело: складено за [9; 10]

пільства, наслідки переважно негативні. Як країна виїзду трудових мігрантів ми втрачаємо працездатне населення, що деформує статевовікову структуру, прискорюючи старіння населення.

Актуальність проблем, пов'язаних із масовими міждержавними міграційними процесами, ще більше посилюється на тлі загальнодемографічної кризи, яка охопила Україну починаючи з 1991 р., що значною мірою викликало і кризу міграції, яка нині проявляється у зменшенні інтенсивності міграцій усередині областей, значному їх збільшенні за військового конфлікту на Донбасі на міжрегіональному рівні й інтенсивними потоками іноземних трудових мігрантів [1].

Аналіз міждержавних міграцій населення України в роки державної незалежності (1991–2016 рр.) показаний на рис. 4.

Як доводять соціологічні дослідження, орієнтація на виїзд за кордон для постійного проживання більше притаманна особам, які мають досвід трудової міграції, ніж тим, хто такого досвіду не має, а з числа заробітчан – тим мігрантам, які частіше й довше перебували за кордоном. Таким чином, трудова міграція виступає фактором, що підвищує ризик еміграції, тобто нинішні тимчасові поїздки на заробітки в майбутньому можуть перетворитися у незворотні втрати населення, причому ця перспектива стає більш реальною зі збільшенням термінів заробітчанських поїздок, кращою адаптацією мігрантів за кордоном, підвищенням унаслідок цього їх заробітків та поліпшенням умов проживання [9; 11].

Висновки. Нині особливою актуальністю відрізняються проблеми щодо здійснення заходів з облаштування та працевлаштування вимушених переселенців з анексованого Криму, Донецької та Луганської областей, охоплених гібридною війною, підтримки українців, які проживають у країнах СНД, Балтії та далекого зарубіжжя, врегулювання статусу кримськотатарського народу, співпраці з міжнародними організаціями у протидії та боротьбі з нелегальною міграцією, облаштуванні кордонів, приведення українського міграційного законодавства до вимог міжнародних норм і принципів міграції, врегулювання інтенсивних потоків зовнішньої трудової міграції, соціальний і правовий захист українських громадян, які працюють за кордоном, і попередження відтоку інтелектуального потенціалу.

Вирішальна роль у регулюванні трудових міграційних процесів як у цілому в Україні, так і в її регіонах належить управлінню соціально-економічними факторами, тобто такими умовами життя і трудової діяльності людей, які можуть змінюватися в результаті перерозподілу коштів держбюджету, фонду заробітної плати, громадських форм споживання.

У нинішніх умовах міграційна політика держави повинна дуже ретельно відстежувати міграційні процеси, їх сучасні тенденції й явища, оперативно реагувати на зміни і контролювати їх для підпорядкування загальнонаціональним і регіональним інтересам, особистим потребам мігрантів й у цілому сприяти забезпеченню демографічного розвитку України.

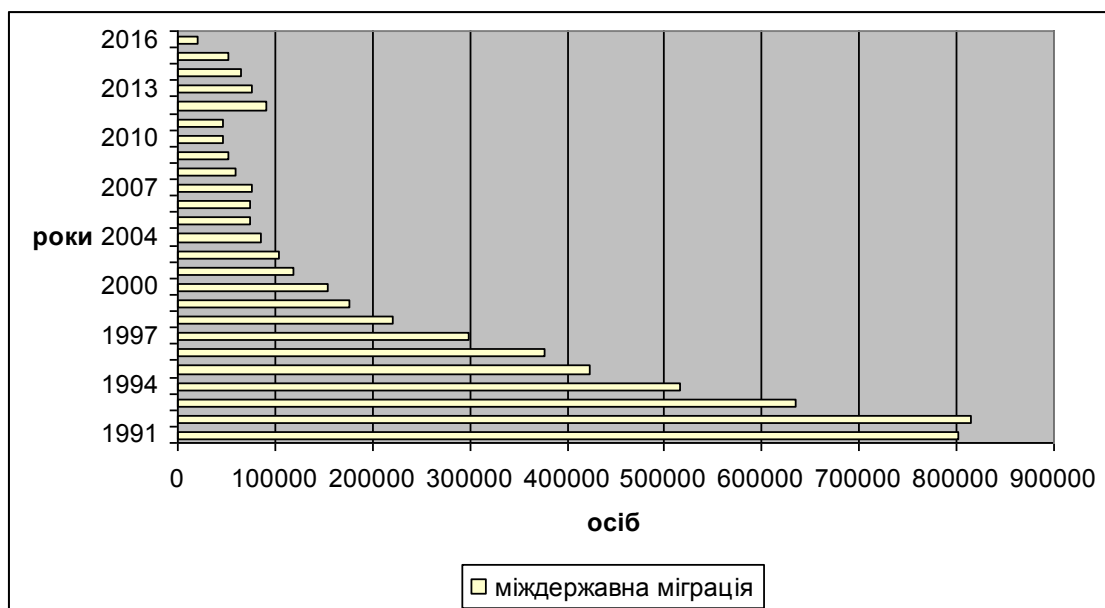

Рис. 4. Міждержавні міграції населення України в роки державної незалежності (1991–2016 рр.), осіб

Джерело: складено за [6]

З кожним роком чисельність українських трудових емігрантів збільшується. Україна по праву вважається однією з найбільших країн – донорів трудових ресурсів. Проблема полягає у тому, що в нашій державі не ведеться статистика щодо реальної кількості українських громадян, які працюють

за кордоном. Немає також реальних даних щодо обсягів еміграції. Це спотворює картину еміграційних процесів в Україні, унеможливорює ефективно їх регулювання і потребує більшої уваги уряду на цю проблему, що й визначає перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Smutchak Z. Migratory Threats to National Security of Ukraine: Current Challenges and Ways of Regulation / Z. Smutchak, D. Romanjuk // *Baltic Journal of Economic Studies* – Riga, 2016. – Vol. 2. – № 3 – С. 107–112.
2. Міжвідомчий координаційний штаб повідомляє [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dsns.gov.ua/ua/Mizhvidomchiykoordinatsiyniy-shtab.html>.
3. Близько 1,1 млн. осіб переміщені із зони АТО в інші регіони України – МВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1662179-blizko-1-1-mln-osib-peremischeni-iz-zoni-ato-v-inshi-regioni-ukrayini-mvs>.
4. Міграція в Україні: факти і цифри 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf.
5. Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dnprstat.gov.ua.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
7. Про Концепцію Державної міграційної політики : Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>.
8. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/document/244813925/...20для%20Укра_ни.pdf.
9. Цвігун І.А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання : [монографія] / І.А. Цвігун. – Кам'янець-Подільський : Зволейко Д.Г., 2013. – 400 с.
10. Федосова В.І. Передумови, чинники та наслідки зовнішньої трудової міграції в Україні / В.І. Федосова // *Збірник наукових праць ЛНТУ. Економічні науки*. – 2010 – Вип. 7(28). – Ч. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_eti/2010_7_2/index.htm.
11. Левцун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема / О. Левцун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/print.php?part=project_ua&m_id=4040.